

УДК 069.5 (477.54/.62) «18–19»

Мельничук Л. Ю.

Харківська державна
академія дизайну і мистецтв

КОЛЕКЦІОНУВАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНЬОГО ЖИТТЯ

Мельничук Л. Ю. Колекціонування творів мистецтва як складова художнього життя. У статті розглядається колекціонерська діяльність у контексті розвитку української художньої культури та художнього життя Слобожанщини. Названі слобожанські колекціонери XIX–XXI ст., відображено їхній зв'язок з культурно-мистецькими процесами, естетичними та ціннісними ідеалами епохи, вказано на їхній вагомий внесок у збереження мистецької спадщини України. Результати дослідження підтримують ідею, що сьогодні, коли колекціонування творів мистецтва отримало новий імпульс для розвитку, важливо виявити точки дотику цієї форми людської діяльності з іншими чинниками художнього життя (мистецький процес, художня критика, мистецьке музейництво, виставкова діяльність та ін.).

Ключові слова: колекціонування творів мистецтва, художнє життя, художня культура, збереження мистецької спадщини, Слобожанщина.

Мельничук Л. Ю. Коллекционирование произведений искусства как составляющая художественной жизни. В статье рассматривается коллекционерская деятельность в контексте развития украинской художественной культуры и художественной жизни Слобожанщины. Названы слобожанские коллекционеры XIX–XXI ст., отражена их связь с культурно-художественными процессами, эстетическими и ценностными идеалами эпохи, отмечен их значительный вклад в сохранение художественного наследия Украины. Результаты исследования поддерживают идею, что сегодня, когда коллекционирование произведений искусства получило новый импульс для развития, важно определить точки соприкосновения этой формы человеческой деятельности с другими составляющими художественной жизни.

Ключевые слова: коллекционирование произведений искусства, художественная жизнь, художественная культура, сохранение художественного наследия, Слобожанщина.

Melnychuk L. Collecting artworks as part of the art life. Modern researchers of artistic life of Ukraine's regions are arguing to issues of private art collecting. An explicit conversation about private art collec-

tion, of which ones a large amount was nationalized in 1920–1930s was taboo for a long time. Nowadays, in Ukraine when collecting art gets a new life for its growth, many questions are interesting both researchers and the most participants in the process, whether it is capture only a manifestation of the personal qualities or correlated with the general development of culture? Does collector's actually on the artistic process? Also, is collecting art a part of the artistic life? What is the development of these processes were in Ukraine, particularly in its eastern region Slobozhanschyna?

Extensive compositions of the history of art collecting in Ukraine, encyclopedic dictionaries of collectors, catalogues of their collections are currently unavailable. Complex process of accumulation of facts from museum and archive documents in progress, various literary and manuscript sources, which resulted in a mosaic created from fragments of the picture. The publication is a contribution to this phase of research.

The purpose of the proposed publication is to study the contribution of art collectors in the development of artistic culture, especially in the area Slobozhanschyna. The article discusses art collecting in the context of the development of Ukrainian art culture and artistic life on Slobozhanschyna. The publication represents names of collectors XIX–XXI centuries, their relationship with cultural and artistic processes, value and aesthetic ideals of the appropriate era.

The results of article support the idea that the collecting is a part of the artistic culture of current epoch and the development of art in a definite area. It is also confirmed by collectors of Slobozhanschyna whose activities from the nineteenth century and up to date helped revive artistic life in the region. Private collections became the basis for the creation of the first art museums of Slobozhanschyna — fine arts and antiquities at the University of Art and Industry museum in Kharkiv. Collections have considerable importance as a visual and bibliographical material — it could study art history. Catalogues of museum collections, the first theoretical articles in arts reflect the process of formation of fine arts in Kharkov University. Support of collectors at all times makes it easier to provide the exhibition with the presentation of the most valuable exhibits also including national art that promoted the education artistic tastes of the public, the introduction of culture in the province, the involvement youth people to arts education institutions. Art patrons among collectors supported artists financially by ordering their artwork, popularizing their achievements.

The difficulty and very rigid boundaries, which were collecting in Soviet period had negative consequences. For long time were lost important contacts with foreign countries, exchanges and the acquisition of works by foreign artists. But contrary to the specific conditions and dueto collectors creative inspiration art collecting were not destroyed. Experts and connoisseur of art of Slobozhanschyna ensure continuity processes collecting works of art in the region and proved that deserve attention not only extensive collection — even on poor collection marked by originality masterpieces of art objects. Almost all available collections of Slobozhanschyna represented by kharkiv artist works as the most famous and most prominent representatives XIX–XX century, and contemporary artists paintings, drawings and sculptures. Work on such collections complement

and sometimes even change established views on the work of individual artists, artists represent unknown to the public, unacknowledged of official art or banned. Now this unique material are source base for researchers that enables playback more complete picture of the artistic process and add to the art science names and works. This proves significant role of collecting in the preservation of cultural heritage.

Traditions of cooperation with art museums, galleries, artists support coeval collectors and institutions working in the field of charity and philanthropy. 2000s marked new initiatives of collectors: the creation in Kharkiv Museum of Private Collections (based on the collection of I. Luchkovsky), additions to museums of collections from abroad that represent the creative heritage of Ukrainian diaspora artists, supporting modern Ukrainian artists who go in the global stage.

The results presented in the article are important in the art history, museology. We can conclude, that researchers of artistic life in Ukraine as in general and certain regions and certain periods should pay attention to the role and place of private art collectors in the development of the artistic process, formation of museum collections, participation in the promotion and preservation of artistic heritage.

Keywords: collection of art, collector, art life, art culture, preservation of cultural heritage.

Постановка проблеми. Сучасні дослідники художнього життя регіонів України все частіше звертаються до проблематики приватного колекціонування творів мистецтва. Довгий час на відверту розмову про приватні колекції мистецтва, з яких велика кількість націоналізовані у 1920–1930-х рр., було накладено табу. Тож належну оцінку такий вид людської діяльності як колекціонерство починає отримувати в Україні лише з 1990-х рр.

Є це захоплення лише проявом особистісних якостей чи корелює із загальним розвитком культури? Чого у ньому більше — користі одному (навіть і в культурному плані) чи користі суспільству? Чи впливає колекціонерство власне на мистецький процес? І чи є колекціонування творів мистецтва складовою художнього життя? У наш час, коли колекціонування творів мистецтва отримує новий поштовх для розвитку, ці і ще безліч інших питань стають цікавими як дослідникам, так і самим учасникам процесу. Відповіді на них можна отримати, вивчаючи історію колекціонування в регіонах України та культурно-мистецькі процеси, що відбувалися у відповідний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До 1990-х рр. проблема колекціонування творів мистецтва торкалася лише найбільш відомих імен, чий збірник не можна було замовчати: Терещенків, Ханенків, Любомирських, Тарновських, Рєпніних. Сучасні дослідження здебільшого присвячені особистостям і лише частково торкаються їхнього захоплення [7]. За останні роки вивчення музейних зібрань України, окреслене як одне з першочергових завдань для українського музеєзнавства і мистецтвознавства, призвело до низки публікацій

музейних науковців, дало поштовх до уважнішого й поглибленого вивчення ролі приватних зібрань у комплектуванні музейних фондів. Нині дедалі більше таких досліджень створюється на регіональному рівні [8]. Деякі українські колекціонери дорадянської доби (Капністи, Терещенки, В. Тарновський, Ханенки, Харитоненки) згадані в російських виданнях з цієї тематики [6].

Надруковані матеріали мають наукову цінність, розкриваючи нові пострадянські аспекти проблематики колекціонерства. Утім, ґрунтовні праці з історії мистецького колекціонування в Україні, енциклопедичні словники колекціонерів, каталоги їхніх колекцій (як попередніх поколінь, так і сучасні), на сьогодні відсутні. Поки що продовжується складний процес нагромадження фактів на основі музейних та архівних документів, різноманітних літературних і рукописних джерел, внаслідок якого з фрагментів мозаїки створюється загальна картина.

Метою пропонованої публікації є дослідження внеску колекціонерів творів мистецтва у розвиток художньої культури, зокрема на території Слобожанщини.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Від часів Відродження колекціонування творів мистецтва, створення картинних галерей було модою правителів і знаті у Західній Європі. За відсутністю ринку художніх творів в Україні, представники вищих верств суспільства започатковували власні збірки під час подорожей чи проживання за кордоном, відкриваючи для себе багате європейське мистецьке надбання. Тісні зв'язки з Європою відбилися на характері сприйняття ними творів мистецтва, на їхніх мистецьких смаках. Багато хто із збирачів, переслідуючи різну мету у колекціонерській діяльності, ставав визнаним знавцем мистецтва, відвідувачем знаменитих галерей і аукціонів.

Утім, певний час твори мистецтва слугували більше прикрашанням інтер'єрів, ніж цілеспрямованою справою. Лише з кінця XVIII ст. в Україні з'являються ознаки справжніх колекцій. Вони були різними: одні презентували певний вид образотворчого мистецтва чи національну школу, інші охоплювали твори з різних видів мистецтва і наук. Все ж, потрапляючи в Україну, художні твори виконували важливу функцію розповсюдження знань про мистецтво.

Першими відомими (на сьогодні) зібраннями на Слобожанщині були колекція Олександра Паліцина — літератора, архітектора-аматора, засновника просвітницького гуртка «Попівська Академія». Гравюри, малюнки Паліцин почав збирати ще в Петербурзі наприкінці XVIII ст. Колекцію поповнював (згодом успадкував) учень Паліцина М. Алфьоров під час подорожей за кордон до Греції, Єгипту, Італії [14: 112–113]. На Слобожанщині колекція Паліцина була однією з кращих разом з колекціями харківського губернського предводителя дворянства, сенатора Андрія Квітки (брата українського письменника)

менника Г. Квітки-Основ'яненка), примножена його сином В. Квіткою, і слобожанського землевласника Михайла Камбурля, курського, потім волинського генерал-губернатора.

Кожна культурна епоха мала власні мистецькі захоплення. З початку XIX ст. чимдалі більше усвідомлювалося суспільне значення мистецьких колекцій як цінності, що відігравала велику роль у просвітництві, вихованні, освіті. Перші значимі зібрання Слобожанщини являють собою певну цілісність, зумовлену не тільки єдиним часом створення, але й спільною метою. На відміну від колекцій XVIII ст., які створювалися здебільшого як данина моді на основі яскравих вражень від іноземних чи імператорських зібрань, у XIX ст. колекції все частіше формуються для слави вітчизни. Ініціатор створення Харківського університету Василь Каразін придбав для рисувальних класів колекцію оригінальної графіки та естампів у Ф. Аделунга в Петербурзі, яка вже наприкінці 1803 р. чи на поч. 1804 р. опинилась у Харкові. Важливою подією в культурному-мистецькому житті Слобожанщини стали дарунки власних художніх колекцій вихованців Харківського університету Івана Бецького, Аркадія Алфьорова, Аполона Матушинського альма матер у другій пол. XIX ст.

У всіх колекцій була певна система підбору творів відповідно до мети створення. Дилетантизм XVIII ст. змінився цілеспрямованим збиранням, що ґрунтувалося на серйозних та глибоких знаннях колекціонера в обраній ним галузі. Для цього періоду характерне колекціонування творів західноєвропейського мистецтва. Майже обов'язковою в колекції була наявність графіки, зокрема великої кількості гравюри, як в колекціях Аделунга, Алфьорова, Матушинського. Зібрання І. Бецького (з понад п'ятисот творів), було першою скарбницею живопису в провінції. Здебільшого це були твори італійської школи, збирати які було особливо складно навіть для такої установи як імператорський Ермітаж [9: 67].

Завдяки приватним мистецьким колекціям стало можливим створення навчального музею при Харківському університеті, який спочатку мав назву Кабінет красних мистецтв, згодом Галерея картин і врешті — Музей красних мистецтв і старожитностей. Колекції мали неабияке значення як візуальний і бібліографічний матеріал — на ньому можна було вивчати історію мистецтв, прищеплювати студентам та викладачам смаки до прекрасного. Укладені каталоги зібрань музею, перші теоретичні розробки в галузі мистецтва відображали процес становлення мистецтвознавства в Харківському університеті.

Найбільшого розмаху збиральна діяльність в Україні, поєднуючись із меценатською, досягла в останній чверті XIX ст. — на поч. XX ст. Характерними особливостями цього періоду стали розширення і поглиблення тематики колекцій, диференціація і спеціалізація інтересів колекціонерів, розширення об'єктів колекціонування, ускладнення

форми та мети збирання, участь у культурно-мистецьких заходах.

Суттєво змінився соціальний склад збирачів. На Слобожанщині нарівні з представниками дворянства (Капністи, Б. Філонов, В. Анненкова) до цієї справи долучилася буржуазія (П. Харитоненко, А.-М. Собанський, О.-Г. Гансен), яка, відчувши економічну міць, стала шукати своє місце в суспільному житті. За словами дослідника А. Боханова, однією з причин колекціонування підприємців була неможливість досягти громадського визнання своєю професійною діяльністю, що змушувало їх заповняти інші сфери життя, які мали значно більший престиж у суспільстві [2: 8]. Окрім буржуазії, збиранням і популяризацією творів мистецтва починають займатися представники різночинної інтелігенції, з-поміж них самі митці (О. Красовський, Ю. Бразоль-Леонтьєва, Є. Агафонов, С. Васильківський, П. Мартинович на Слобожанщині). Приватних зібрань в Україні було багато, добрим смаком вважалося мати картини і в будинках звичайних міщан.

Привертали увагу нових власників колекцій, як і раніше, картини голландців, фламандців, французів. Водночас, вони зацікавлюються творами сучасних художників, вітчизняних і місцевих мистців, зразками народного мистецтва (збирач західноєвропейської гравюри А. Алфьоров купляє чотири твори Івана Айвазовського під час перебування художника в Харкові). Ці зміни пов'язані з національно-культурним відродженням, розширенням художнього ринку, становленням місцевих художніх шкіл тощо.

Родинні колекції з високохудожніх предметів декоративно-ужиткового мистецтва, живописних полотен, скульптури, що знаходилися у замських палацах, були, як правило, недоступні широкому загалу і призначались для вузького кола. Відомо, що багате на мистецькі цінності зібрання Капністів справило велике враження на майбутніх українських художників Василя й Федора Кричевських, які в дитинстві відвідували маєток Михайлівку [11: 43]. Наприкінці XIX ст. на ґрунті зацікавленості національною історією деякі приватні колекції все ж можна було побачити на тематичних виставках. На Слобожанщині такими були колекції Капністів, Олексія Красовського.

Чимало творів старовини з колекції Капністів було показано 1902 р. на виставці XII археологічного з'їзду в Харкові: потір, справлений коштом Павла Полуботка, російські царські й польські королівські грамоти XVII–XVIII ст., портрет гетьмана Данила Апостола, портрет Ганни Полуботок (дружини П. Полуботка), її сорочка, вишита шовком [1: 15, 19, 22–23]. Портрети з колекції Капністів були представлені 1905 р. в С.-Петербурзі на знаменитій історико-мистецькій виставці російських портретів, влаштованій С. Дягілевім. У 1918 р. Варвара Капніст разом з О. Красовським надала

твори на Першу виставку української старовини в Лебедині, зорганізовану С. Таранушенком. З-поміж експонованого були робота Т. Шевченка «Кобзар з поводирем», портрети родини Полуботків, рушники, вишиванки, українські килими, порцеляна [4].

У цей час значно збільшився продаж картин з виставок і майстерень мистців. Історик мистецтва і колекціонер Джон Рьоскин відзначав, що «люди с достатком охотно покровительствуют истинным интересам искусства .., и даже те, кто покупают ради тщеславия, кладут в основу своего тщеславия приобретение того, что считают самым лучшим» [10: 41]. Завдяки тому, що колекціонери ставали меценатами розквітав талант багатьох мистців.

Все частіше колекціонери виступали й замовниками картин. Це могли бути портрети (люди, які досягли статусу у суспільстві, заробивши чималі статки, хотіли бути увічненими на полотні, а не просто милуватися картинами). Але замовлення сприяли й розширенню тематики творів художників. Це вже був інший рівень спілкування з мистцями — «более доверительное и личное дело, чем покупка, потому что заказчик не знает заранее, какой окажется работа» [9: 141].

Характерним прикладом стосунків колекціонера, мецената з художниками був слобожанський цукрозаводчик Павло Харитоненко, який прагнув створити в маєтку Наталіївка культурний центр на кшталт відомих підмосковних садіб-майстерень Абрамцево чи Талашкіно Частина творів з його зібрання належала до виконаних у маєтку, — адже тут часто гостювали художники і скульптори, зокрема Матвеев, Савінов, Коньонков, брати Маковські, Виноградов [13: 118]. Щоліта в Наталіївці відпочивали по 50–100 осіб: художники, письменники, студенти-стипендіати. Скульптор Коньонков у спогадах записав: «Такого изобилия я нигде никогда не видел... Хлебосолен и приветлив был сахарозаводчик Харитоненко... Жизнь текла как в раю» [5: 152]. Разом з тим, як справедливо зазначив мистецтвознавець С. Даніель, «Многие шедевры не увидели бы света без помощи, оказанной художнику его патроном или патронессой, и эта помощь отнюдь не сводится к чисто материальному обеспечению» [3: 138].

Особливості збирання за радянських часів визначались несприятливим ставленням суспільства і влади до цих процесів. У музейних експозиціях були виставлені твори з націоналізованих колекцій, про авторів яких згадувати було не прийнято (до того ж внаслідок музейних обмінів твори з колекцій розпорозувалися, а імена колекціонерів не записувалися в документах). Складні умови й досить жорсткі рамки, в яких перебувало колекціонування за радянської доби, мали негативні наслідки. На тривалий час були втрачені важливі контакти із зарубіжжям, обміни і придбання творів зарубіжних художників. Утім всупереч специфічним умовам і завдяки творчій насназі збирачів колекціонерство не було знищено. Знавці й любителі мистецтва на

Слобожанщині П. Гурвиць, Г. Крігер, М. Фрадкін, О. Підкопай, К. Шпектор, С. Давидов, І. Лучковський та інші забезпечили безперервність процесів колекціонування творів мистецтва в регіоні й довели, що на увагу заслуговують не лише масштабні зібрання, — навіть небагаті на шедеври колекції позначені своєрідністю мистецьких об'єктів. Майже в усіх слобожанських колекціях наявні твори харківських художників як найвідоміших і найвидатніших представників кін. XIX — поч. XX ст.: С. Васильківського, П. Левченка, М. Беркоса, М. Ткаченка, так і сучасних мистців живопису, графіки, скульптури.

Роботи з таких колекцій доповнюють і часом навіть змінюють усталені погляди на творчість окремих художників, репрезентують забуті або маловідомі імена. А за радянських часів такими були усі, хто не входив до Спілки художників СРСР. Нині цей унікальний матеріал складає джерельну базу для дослідників, що дає змогу відтворити більш повну картину мистецького процесу і ввести до наукового обігу імена й твори. Це доводить і неабияку роль колекціонерської діяльності в збереженні культурної спадщини, заповнює прогалини у знанні, що склалися за певних історичних обставин.

Колекціонування творів мистецтва має перспективи й у ХХІ ст. Зміна суспільного ладу, поліпшення економічного становища сприяли створенню в соціумі позитивного ставлення до збирання творів мистецтва, а колекціонер «из человека подозреваемого, внушающего опасения превратился в того самого хранителя культурных ценностей, спасителя и строителя культуры, каковым он на самом деле и является» [12: 1]. Останні роки позначені ініціативами створення в Харкові Музею приватних колекцій (на базі зібрання І. Лучковського), надходженням до Харківського художнього музею (ХХМ) колекцій з-за кордону, що презентують творчий доробок мистців української діаспори Лео Мола, Віри Дражевської, Міртали, Темистокля Вирсти, Василя Кричевського та ін. [15].

Традиції співпраці з художніми музеями, галереями, художниками підтримують сучасні колекціонери й інституції, що працюють у сфері благодійництва й меценатства. У Харкові — це фонди О. Фельдмана, О. Сапронова, Рубаненків, які організовують спільні з музеями виставкові проекти, друкування мистецьких видань, дарують твори музеям. За останні роки від Міжнародного благодійного фонду О. Фельдмана до ХХМ надійшло 76 зразків японського мистецтва (нецке, окімоно, цуба, кольорові ксилографії), цінні графічні твори Пабло Пікассо, Марка Шагала, Віктора Вазареллі, Хоана Міро. Відомі на Слобожанщині збирачі Н. Петрова і П. Колобков подарували ХХМ 27 творів, серед них картини російського художника Бориса Кустодієва і фламандського живописця Гілліса ван Тільборха, зразки західноєвропейських меблів XIX ст. Поява в Україні колекціонерів нової доби, колекцій приватних установ і банків, має вплив на мистецький

процес, сприяє виходу українського мистецтва на світові аукціони, декларує Україну як європейську державу в збереженні мистецького надбання й культурної спадщини.

Висновки. Підсумовуючи викладене, переконалися, що поруч із художньою освітою, виставковою діяльністю, діяльністю художніх об'єднань, товариств красних мистецтв, художньою критикою колекціонування творів мистецтва є важливою ланкою художнього життя. І не в останню чергу це підтверджують слобожанські колекціонери, діяльність яких з XIX ст. і до нашого часу сприяла пошвавленню художніх процесів у краї, розвитку музейної справи, меценатства тощо. Колекціонерство, зокрема й на Слобожанщині, невід'ємна від загальних культурних перетворень складова, а культурна місія збирачів прекрасного щільно пов'язана з питаннями збереження мистецької спадщини як сучасних, так і попередніх поколінь мистців, популяризації й вивчення мистецтва.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із проблематикою формування й розвитку художніх колекцій України.

Література

1. Альбом выставки XII археологического съезда в г. Харькове / [под ред. и с объяснительным текстом проф. Е. Редина]. — М. : Типо-литограф. Н. И. Гросман и Г. А. Вендельштейн, 1903. — 25 рис., LVI.
2. Боханов А. Коллекционеры и меценаты в России [Текст] / А. Боханов. — М. : Наука, 1989. — 192 с.
3. Даниэль С. Рококо: от Ватто до Фрагонара [Текст] / С. Даниэль. — СПб. : Азбука-классика, 2007. — 336 с.
4. Каталог першої виставки української старовини / С. Побожій // Забуті художники Сумщини : монографія. — Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. — С. 123–136.
5. Коненков С. Воспоминания. Статьи. Письма : в 2 кн. / С. Коненков. — М. : Изобразительное искусство, 1984. — Кн. 1 : Мой век. — 278 с.
6. Наприклад: Банников А. Собиратели и хранители прекрасного : Энциклопедический словарь российских коллекционеров от Петра I до Николая II. 1700–1918 [Текст] / А. Банников, С. Сапожников. — М. : Центрполиграф, 2007. — 607 с.; Полунина Н. Коллекционеры России XVII — начало XX вв. : энциклопедический словарь / Н. Полунина. — М. : РИПОЛ классик, 2005. — 560 с.
7. Наприклад: Даниленко Л. Спонсорська та меценатська діяльність династії цукрозаводчиків Харитоненків / Л. Даниленко, І. Шудрик // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство : зб. наук.-попул. ст. — Х. : Курсор, 2005. — Вип. 3. — С. 41–55; Ковалинський В. Меценати Києва [Текст] / В. Ковалинський. — К. : Кий, 1998. — 366 с.; Слабошпицький М. Українські меценати. Нариси з історії української культури [Текст] / М. Слабошпицький. — К. : Вид-во М. П. Коць; Ярославів вал, 2006. — 416 с.
8. Наприклад: Денисенко О. Твори з колекції П. І. Харитоненка у збірці Харківського художнього музею / О. Денисенко // Музейний альманах : наукові матеріали, статті, виступи, спогади, есе. — Х. : Курсор, 2005. — С. 89–94; Ілінг А. Повернене ім'я—О. Гансен: до історії приватного збирання в Києві / А. Ілінг // Творча постать Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури // Вісник ХДАДМ : зб. наук. пр. — Х. : ХДАДМ, 2002. — № 9. — С. 43–53; Кравченко В. Першовитоки історії Лебединського художнього музею / В. Кравченко // Художній музей : Минуле та сучасність : матер. наук. конф., присвяч. 80-річчю заснув. Сумського обл. худ. музею ім. Н. Онацького. — Суми : ДОУНБ, 2001. — С. 57–59; Мельничук Л. Іван Єгорович Бецький — колекціонер, видавець, меценат / Л. Мельничук // Н. К. Рерих и его современники. Коллекции и коллекционеры : матер. науч.-практ. конф. 2007–2008 гг. / Одесский Дом-Музей им. Н. К. Рериха. — Одесса : Астропринт, 2009. — С. 320–328; Мизгіна В. Коллекция декоративно-прикладного искусства из собрания Г. Я. Кригер — М. З. Фрадкина в ХХМ / В. Мизгіна // Я поведу тебя в музей : зб. ст. — Х. : ТОВ «Золоті сторінки», 2008. — С. 40–42; Побожій С. Швейцарське мистецтво з садибних колекцій Сумщини в зібранні Сумського художнього музею / С. Побожій // Матер. наук. конф., присвяч. 110-річчю Харків. художньо-промислового музею. — Х., 1996. — С. 65–68; Пономарьова Л. Про колекцію І. Я. Лучковського / Л. Пономарьова // Роль приватних колекцій у формуванні зібрань художніх музеїв : зб. ст. за матер. міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 11–12 бер. 2005 р. — Х., 2005. — С. 19–20; Прокатова Т. Значення колекції А. М. Алфьорова у формуванні зібрання західноєвропейського мистецтва ХХМ / Т. Прокатова // Музейний альманах : наукові матеріали, статті, виступи, спогади, есе. — Х. : Курсор, 2005. — С. 68–72.
9. Норман Дж. Биография Эрмитажа [Текст] / Джеральдин Норман; [перевод М. и А. Козиревых]. — М. : Слово, 2006. — 400 с.
10. Рескин Джон. Лекции об искусстве [Текст] / Джон Рескин; [перевод П. Когана]. — М. : БСГ-ПРЕСС, 2008. — 319 с.
11. Рубан-Кравченко В. Кричевський і українська художня культура XX ст. Василь Кричевський [Текст] / В. Рубан-Кравченко. — К. : Криниця, 2004. — 704 с.
12. Сарабьянов Д. Собирают картины не корысти ради / Д. Сарабьянов // Русское и советское искусство в собрании И. Я. Лучковского (Харьков): каталог выставки. — Калининград : Калининградская художественная галерея, 1991. — 47 с.
13. Скибицька Т. Харитоненко / Т. Скибицька // Пам'ятки України. — 1992. — № 2–3. — С. 39–40, 117–118.
14. Сумцов Н. Культурный уголок Харьковской губернии / Н. Сумцов // Харьковский сборник : литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1888 г. — Х. : Тип. губерnsk. правл., 1888. — Вып. 2. — С. 100–112.
15. Українська муза зарубіжжя : арт-проект / [вступ. ст. В. Мизгіна]. — Х. : ХХМ, Фонд О. Фельдмана, 2007.